

Cerh ve Ta'dîl Kitaplarından Metin Tenkîdi Örnekleri

Nasseruddîn MAZHARÎ

I. Giriş

Cerh ve ta'dîl ile kitaplarında yer alan, hadislerin muhtevasına dair tenkitler bir araştırmaya konu edinmeye değecek dercede dikkat çekici boyutlardadır. Özellikle, müsteşriklerin, hadis âlimlerinin metin tenkidine önem vermediklerine dair keskin iddialarını dikkate alacak olursak bu konunun önemi daha da artmaktadır. Sözelimi, Ignaz Goldziher (1850-1921), William Muir (1819-1905), Joseph Schacht (1902-1969) ve Leone Caetani (1869-1922) gibi şarkiyatçılar bu konu özerinde durmuş, hadis ulemâsını hadis tenkit yöntemlerinden sadece senede önem verip diğer kıstasları göz ardı ettiklerine dair iddialar dile getirmişlerdir.¹ Daha sonra bu konuyu bazı İslâm âlimleri de dillendirmişlerdir. Meselâ bu konuda Ahmed Emîn kanaatini şu şekilde dile getirmektedir: "Tarihi müsellemtâta, fikhî metinlere ters düşen veya Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde revaçta olmayan felsefi bir içeriğe sahip hadisleri metin tenkidine tabi tutan âlimlere çok nadir rastlanır".²

Hiç şüphesiz, cerh ve ta'dîl kitapları denince ilk akla gelen râvî tenkidi olacaktır. Aynı zamanda bu kitapları eline alan ve inceleyen kimseler de genel anlamda bu kitapların içerisinde metin tenkidi aramazlar, yalnızca râvîlerin durumlarını öğrenmek üzere bu kitaplara başvurulur. Ne var ki, bu kitaplar irdelendiğinde cerh ve ta'dîlin yanı sıra metin tenkidi ile ilgili de pek çok örnek görülmektedir. Ama bu konudaki örnekler derli tolu bir mahiyete sahip olmayıp dağınık durum arz etmektedir.

Bu çalışmada ortaya koyduğumuz deliller, metin tenkidi bağlamında İbn

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniv., İslami İlimler Fak. , KARAMAN. nasirmezheri11@gmail.com

¹ Bu konuda onların görüşlerini ayrıntılı bir şekilde incelemek için şu eserlere bakılabilir: Juynboll, *The Authenticity of the Tradition Literature*, s. 139-140; Dozy, *l'histoire de l'islamisme*, s. 123; Guillaume, *The Tradition of Islam: An Introduction to the study of the Hadith Literature*, s. 89; Muir, *The Life of Mohammad*, s. 42-43; Goldziher, *Muslim Studies*, II, 140-141; Schacht, *The Origins of Muhammad an Jurisprudence*, s. 3.

² Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Kahire: Daru'l-Kütübî'l-Arabî 1996, s. 218-219.

Ebî Hâtîm'in *Cerh ve't-ta'dîl'i*, İbn 'Adî'nin *al-Kâmil'i*, İbn Hanbel'in *el-İlel'i* ile birlikte İbn Hibbân'ın *Kitâbu'l-mecrûhîn* adlı eserlerinden tespit ettiğimiz örneklerden ibarettir. Bu örneklerden hareketle cerh ta'dîl âlimlerinin sened tenkidine önem verdiklerinin yanı sıra metin tenkidine de önem verdiklerini de görmek mümkündür.

Bilindiği üzere hadislerin muhtevası ile ilgili tenkit ta sahabe dönemine kadar uzanmaktadır. Hz. Âişe (r. anhâ), Hz. Ömer ve diğer fakih sahabenin hadis muhtevasıyla ilgili tenkitleri meşhurdur. Sahabeden sonra asırlar boyu bu çizgiyi devam ettiren âlimler olmuştur. Hatta son zamanlarda bu alanla ilgili *müşkilu'l-âsâr*, *ilelu'l-hadîs*, *muhtelefu'l-hadîs* gibi müstakil eserler bile kaleme alınmıştır ki burada sadece onların ismini zikretmek bile bu makalenin sınırlarını aşar.

Metin tenkidi kavramı yeni bir kavram olup kadîm ulemâ tarafından kullanılmadığı aşîkârdır. Temel hadis kitaplarında bu terim *'ilelu'l-hadîs*, *nasihu'l-hadîs*, *muhtelefu'l-hadîs*, *şâz*, *mudrec* vesaire gibi terimlerle ifade edilmiştir. Hatta İbn Hacer (v. 852/1448) "*İlelu'l-hadîs*'in eksenî hadislerin arasındaki ihtilafların vuzûha kavuşturulması üzeredir,"³ demekle hem sened hem metin tenkidinin önemine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla mütedavil olan "metin tenkidi" terimi eski kitaplarda yok diye hadislerin metniyle ilgili hiçbir çalışma yapılmadığını söylemek insaf dışı bir ön yargıdan başka bir şekilde açıklanamaz.⁴

Son zamanlarda müsteşriklerin bu konudaki iddialarına karşı metin tenkidi ile ilgili birçok akademik çalışma ve araştırma yapılmıştır. Bu çalışmaların ekseriyeti hadis ana kaynaklarına matuf olduğundan, cerh ve ta'dîl kitaplarında geçen metin tenkidine fazla dikkat edilmemiştir. Hatta metin tenkidi konusunda çalışma yapan bazı âlimler bile hataya düşüp ricâl kitaplarında metin tenkidi ile ilgili bilginin bulunmadığını dile getirmişlerdir. Meselâ metin tenkidi ile ilgili çalışması olan Demînî isimli bir hadis âlimi bu konuda şöyle demektedir: "...ricâl ve 'ilel kitaplarını okuduğunuzda metin tenkidi ili ilgili bir şey bulamayacaksınız."⁵ Tabi ki Demînî gibi bu alanda çalışma yapmış bir araştırmacıdan böyle sözün sadır olması gariptir. Zira bu çalışma okunduktan sonra bu sözün isabetli olmadığı görülecektir.

³ İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ İbni's-Salâh*, (nşr. Rabî' b. Hâdî 'Umeyr el-Medhalî), el-Medinetü'l-Munevvere 19841, s. 114.

⁴ Prof. Salahattin Polat şarkiyatçıların ve onların iddialarını dillendiren bazı Müslüman âlimlerinin metin tenkidi ile ilgili gafil kaldıkları noktaları maddeler halinde sayarak hadis âlimlerinin çalışmalarıyla beraber çok sayıdaki hadis metninin fıkıh kaynakları tarafından tahlil ve tenkide tabi tutulduğuna dikkat çekmektedir (Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan yayınları, İstanbul, 2003, s. 112.

⁵ Aznullâh Demînî, *Makayisu Nakdi Mutûni's-Sünne*, Riyad 1984, s. 5.

Hadis ulemâsı nezdinde hadis metni tenkide tabi tutulurken belli başlı ölçülerle yapılmaktadır. Bu ölçülerin en meşhuru ise rivâyetin Kur'an'a sahîh sünnete, sahâbenin icmâ'ına, tarihi gerçeklere ve belirtilen diğer kıstaslara muhalif olmamasıdır. Bunlara ilaveten cerh ve ta'dîl âlimlerinin metin tenkidinde dikkate aldıkları kıstaslarda mevcuttur. Biz yeri gelince örnekleriyle onları zikredeceğiz. Böylece bu makalemizde belirli bir şekilde klasik bazı maruf cerh ve ta'dîl kitaplarında metin tenkidi ile ilgili örnekleri serdederek aynı zamanda onların bu konudaki metodunu da ortaya koymuş olacağız. Çalışmamız, metin tenkidi ile ilgili cerh ve ta'dîl kitaplarında geçen bütün örnekleri ihtiva ettiği iddiasında olmadığı gibi, konuya dair son sözü söyleme iddiasında da değildir. Sadece bu meselede fikir verme açısından önemli ve çarpıcı bazı örnekleri okuyuculara sunmaktadır. Biz bu örnekler ışığında cerh ve ta'dîl âlimlerinin bir hadis metnini tenkit ederken aşağıdaki kıstasları dikkate aldıklarına şahit olduk.

II. Usûl-i Selâseye Ters Düşmemesi

Usul-i salaseden maksat elbette ki Kur'an, sünnet ve sahâbenin icmâ'idir.⁶ Cerh ve ta'dîl ulemâ nezdinde bir metnin sağlam olabilmesi için aşağıdaki kıstaslara uyumlu olması gerekir.⁷ Bu mikyaslara ters düştüğü takdirde metnin tenkide maruz kalacağı yanı sıra râvîsi için de cerh sebebi olacaktır. Başka bir deyişle metin tenkidi aslında râvînin rivâyete ehil olup olmadığını da ortaya koyar.⁸ Şimdi bu asılları sırasıyla açıklığa kavuşturup örneklendireceğiz.

A. Metnin Kur'an-ı Kerîm'e Muhâlefesi

Kur'an'ın vahyi celî oluşu ve hiçbir tahrif ve tağyire uğramadan bize kadar ulaşmasından dolayı hem hadislerin hem diğer bütün dini delillerin mihenk taşı mahiyetine sahiptir. Cerh ve ta'dîl ulemâsının metin tenkidine önem vermeleri aynı zamanda metnin *usul-i selâseye* muhalif olmaması konusundaki en dikkat çekici kanıt İbn Hibbân'ın (v. 354/965) şu sözüdür: “*mutâbi veya şâhidin olmaması durumunda hadis metni usûl-i selâseye ters düşerse kuşkusuz bilinmeli ki ya mervî mevzûdur veya teferrüd ettiği kişinin kendisi onu uydurmuştur*”.⁹

Yine İbn Hibbân Peygamber'in (s.a.v.) *nebiz* suyu ile abdest aldığına dair rivâyette bulunan Ebû Zeyd isimli râvî hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*bu kişi ancak bir hadis rivâyet etmiştir, bu râvî teferrüd ettiği bu hadisi*

⁶ Fârisî, İbn Belbân, *el-İhsân fi Takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân* (nşr. Şu'ayb el-Arnaût), Beyrut: Muessesetu'r-Risâle 1988, V, 471.

⁷ Fârisî, İbn Belbân, *el-İhsân fi Takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, s. 155.

⁸ Sureyyâ Kutbî, Hâmid Bakirî, Zehra Rizâyî, “Ravi Şinâsân-ı Mutekaddimîn-i Ehl-i Sünnet ve Nakdi Metni Hadîs”, *Ulum-i Hadîs*, 1395, sayı 4, s. 127.

⁹ Fârisî, İbn Belbân, *el-İhsân fi Takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, s. 155.

ile Kur'an, sünnet, icmâ, kiyâsa, akıl ve mantığa ters düşmüştür. Dolayısıyla bu kişiden uzak durmak lazım".¹⁰ İbn 'Adî (v. 365) de bu hadisin metnini tenkit ederken "bu Kur'an'a terstir"¹¹ demektedir. Ebû Kays'ın Muğire b. Şu'be'den teferrütte bulunduğu "Hz. Peygamber (s.a.v.) abdest aldı ve çorapları üzerine meshetti"¹² şeklindeki hadis hakkında İmam Müslim (v. 261/875) "biz Kur'an'ın açık nassını Ebî Keys ve Huzeyl gibi râvîlerden dolayı terk edemeyiz"¹³ şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

Görebildiğimiz kadarıyla cerh ve ta'dil âlimleri hadis metninin Kur'an'a muhalif olmasını râvînin cerh sebebi sayıp metni tenkit etmişlerdir. Ama tespitimize göre Kur'an metniyle metnine muhalif olma sebebiyle tenkide uğrayan hadislerin sayısı azdır. Bazen hadis metni Kur'an nassına o kadar açık ters düşmektedir ki cerh ve ta'dil âlimleri bunu belirtmeye bile gerek duymamışlardır. Belki bunu *malumu ilam* kabilinden sayıp hadis metnini zikretmekle yetinip, râvîsini de cerh edip geçmişlerdir. Meselâ İbn 'Adî (v. 365/976) Yûsuf b. Gark'ın İbn Abbâs'tan: "Eğer İbrahim (Hz. Peygamber'in oğlu) vefat etmeseydi doğru söyleyen bir peygamber olurdu..."¹⁴ şeklindeki rivâyetini nakletmekle yetinmektedir. Hâlbuki bu rivâyet Ahzâb süresinin kırkıncı ayetine açık bir şekilde ters düşmektedir. Aynı şekilde İbn Ebî Hâtim, Osmân b. Ebî'l-Âs'ın Hz. Peygamber (s.a.v.)'den *veledu'z-zinanın* cennete giremeyeceği¹⁵ konusundaki hadisi nakletmekle yetinip bunun En'am süresinin 164. ayetiyle ters düşüğünü dile getirmektedir. Bu konuda son bir örnek daha vermek istiyoruz. Buhârî de Seleme b. Yezid'in şerh-i halini yaparken onun *vâide* ve *mevudenin* ikisinin de cehennemlik olduğuna delalet eden hadisin metnini zikrederek bu metnin Tekvir süresinin 8-9. ayetleriyle bağdaşmadığından hiç bahsetmemektedir.¹⁶ Aslında büyük cerh ve ta'dil âlimlerinin bu yaklaşımı dolaylı metni tenkidi sayılabilir. Çünkü bazen sükût etmek tasrihten daha belîğdir.

B. Sünnete Muhalefeti

Cerh ve ta'dil âlimlerinin metni tenkidine dair ikinci kıstası sünnettir. Burada sünnetten amacımız uygulana gelen sünnet, tevatür, hadiste râvîlerin

¹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ved-du'afâ ve-l Metrukîn*, (nşr. Mahmûd İbrahim Zâyed), Halep: Daru'l-Va'y 1396, III, 158.

¹¹ İbn Adî, *el-Kamil fi Du'afa'ir-ricâl*, (nşr. 'Âdil Ahmed Abdül'l-Mevcûd), Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İmiyye 1997, IX, 194.

¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (nşr. Şu'ayb Arnaût), Beyrut 1999-2001, IV, 252; Ebû Dâvûd, "Mesh" 59.

¹³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ fi zeylihi el-Cevheru'n-naki*, Heyderâbâd: Dâiretü'l-Ma'arif el-İslâmiyye ts, I, 284.

¹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 507.

¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *Takdimetü'l-ma'rife*, IX, 358.

¹⁶ Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, Heyderabad: Dâru'l-Ma'arif el-Osmaniyye ts, IV, 72.

çokluğu ve daha müvessak râvîlerin rivâyet ettiği hadistir. Cerh ve ta'dîl âlimleri de zaman zaman zikrettiğimiz ölçüler ve diğer müreccihât ve karineleri göze alarak bir râvînin rivâyet ettiği hadisin metnini tenkide tabi tutmuşlardır. Meselâ yukarıda zikri geçen Ebû Kubeys'in nebîz ile abdest alma hadisi hakkında uygulana gelen sünnet, aynı zamanda metin ve senet bakımından daha sağlam olan bir diğer hadis ile eleştirmişlerdir. Ebû Kubeys'in kendisi cerh edilirken rivâyet ettiği hadisin metni hakkında İbn Ma'in "Ebî Kubeys dışında herkes bu hadisi *ale-l hüffeyn* olarak rivâyet etmiştir.¹⁷ Ali b. el-Medînî de Ebû Kubeys'in *ale-lcevrebeyn* şeklindeki rivâyetiyle topluma yani halkın uygulamasına muhalefette bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁸ İbn Hibbân mescidde cenâze namazı kılınmasının câiz olmadığına dair hadisin senet zincirinde bulunan Sâlih b. Nebhân adlı râvînin terceme-i hâlini anlatırken, hadisin metnini şu ibarelerle tenkitte bulunup: tenkit ederek "*Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisi Süheyl b. Beyzâ adlı sahâbînin cenaze namazını mescitte kıldırıldığı halde nasıl olur da bundan meneder?*"¹⁹ demiştir.

Cerh ve ta'dîl âlimlerinin metin tenkidinde sünnete başvurduklarına dair en çarpıcı diğer örneklerinden birisi de kullandıkları "*Sünnetinde sabit (mahfuz) değildir*" ibaresidir. Bu ibareyi yine İbn Hibbân'ın Haccâc b. Ertât en-Nehâî adlı râvînin rivâyet ettiği bir hadis metni hakkında kullandığını görmekteyiz. Râvînin Haccâc b. Erâât'ın rivâyet ettiği hadiste Hz. Peygamberin kendisi ve ehl-i beyti için tekbir koç kurban ettiğini vurgulamakta ki bu metin İbn Hibbân'a göre sünnete ters düşmektedir.²⁰

Cerh ve ta'dîl âlimlerin nezdinde bir hadis metninin uygulana gelen sünnete muhalefette bulunması o metnin tenkide uğrayıp atılacağına aynı zamanda râvîsinin de mehcür olacağına dair en sarîh delil İbn Hibbân'ın şu sözüdür: "*sünnetin hilafına olan her şey metruktur, söyleyeni de mehcûrdur*".²¹ İbn Hibbân bu sözü Ruh b. Gutayf b. Ebî Süfyân es-Sekafî adlı râvînin rivâyet ettiği "*namaz bir dirhem kandan dolayı iade edilir*"²² rivâyetinin metin tenkidi sırasında, söyleyip uygulana gelen sünnetin buna muhalif olduğunu dile getirmiştir.

Cerh ve ta'dîl âlimlerinin metin tenkidi çoğu zaman çok özet bir şekilde

¹⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, I, 284.

¹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, I, 284.

¹⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, s. 336.

²⁰ Bunun gerekçesini İbn Hibbân şöyle açıklıyor: "*Bu haber batıl olup sünnete aykırıdır. Çünkü bu hadis diğer tariklerden de rivâyet edilmiştir. Diğer tariklerde hadisin sonunda olan ziyadeler yoktur. Eğer bu hadisi doğru olarak kabul ederse o zaman kurbanın farz olmadığını söylemiş oluruz. Çünkü bir koyun ancak tek kişi için kurbanlık olabilir*" (*Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 228).

²¹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 298.

²² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 298.

serdedilir. Yani açık kıstaslarla net çelişki barındırdığından reddi için veya tenkidi için başka hadis metnini ya hiç zikretmezler veya kısa bir şekilde değinip geçerler.

Meselâ Salih b. Muhammed b. Zâide adlı râvî hakkında İmam Buhârî *Münkeru'l-hadis*²³ derken rivâyet ettiği hadisin metnini bu lafızlarla tenkide tabi tutmuştur: “*bu kişinin rivâyet ettiği hadise mukabil birçok hadis nakledilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) insanları aldatan kimsenin metnini yakmayı emretmiştir*”²⁴

Zaman zaman sünnet ışığında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaratılışıyla ilgili bazı metinler de cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından tenkide tabi tutulmuştur. Meselâ İbn Hibbân, Seleme b. Hafis Sa'dî'nin şerh-i halini anlatırken onun Hz. Peygamber'in (s. a. v.) sol ayağının serçe parmağının biraz uzun olmasıyla ilgili metnin Hz. Peygamber (s.a.v.)'in *mutedilu'l-halk*²⁵ olduğuna dair diğer hadislerle ters düştüğünü dile getirip, “*bu haber batıldır, aslı astarı yoktur*” diye sert bir dille metin tenkidi yapmıştır.²⁶ Bu konuda cerh ve ta'dîl kitaplarında birçok örnek bulunabilir; makalenin sınırlarını aşmamak için biz burada birkaç örnek ile yetindik.

C. İcmâ'a Muhalif Düşmesi

Metin tenkidi ile ilgili cerh ve ta'dîl kitaplarında geçen bir başka kıstas ise sahabe'nin veya bir fıkhi mezhebin icmâna rivâyetin ters düşmesidir. İcmâ ile metin tenkidi muhaddisler arasında bilinen bir metottur. İbn Kuteybe (v. 276/889) icmân hadisten daha kuvvetli olduğunu ve metin tenkidine bir miyar olabileceğini şu sözleriyle açıklar: “*muhakkak ki bizim nazarımızda hak ve hakikat icmâ yoluyla, rivâyetten daha kuvvetli olarak sabit olur. Çünkü hadisler bazen unutmaya, gaflet, şüphe, te'vil, nesih gibi hususlar arız olur. Veya râvî sika olur, hadisi aldığı kişi sika olmaz. Bazen Resûlüllah (s.a.v.) bir şeyi emrederken hazır bulunan biri aynı şeyin kesin emrettiğini duymamış olabilir. İcmâ bütün arızalardan uzaktır...*”²⁷ Şimdi gelelim cerh ve ta'dîl kitaplarında bu konu ile ilgili bazı çarpıcı örneklerle:

Bu konu için Ahmed b. Hanbel'in Talha b. Ubeydillâh et-Teymî'nin hâlini

²³ Buhârî, *Kitabu'd-du'afâi's-sağîr ve yelîhi ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, (nşr. Mahmud İbrâhim Zâyed), Beyrut: Dâru'l-ma'rife 1986, 56.

²⁴ Tizmi, *el-İlel*, (nşr. Subhi es-Samurâi, Ebu'l-Muâti en-Nurî, Mahmud Halil es-Saîdî), Mehtebetü'n-Nahde, Beyrut 1409, s. 237.

²⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (nşr. Hamdi Abdulmacîd es-Silefî), Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye ts., XXII, 155.

²⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 339.

²⁷ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 213.

anlatırken onun Müslim’de geçen²⁸ âkil bâliğ olmadan ölmüş Müslüman çocukların cehennemlik olabileceği konusundaki hadisin râvîsi olduğunu anlatır ve şöyle tenkit eder: “onların (çocukken vefat etmiş Müslüman çocuklar)cehennemlik olmadığı konusunda kimse şüphe eder mi? Babalarının cennetlik olması umulurken kendileri nasıl cehenneme girer?” ihtilaf ise kâfirlerin çocukları hakkındadır²⁹ Burada İbn Hanbel Müslüman çocuklarının çocuk iken vefat etmiş Müslüman çocuklarının cennetlik olması konusundaki icmâdan bahsedip hadisin metnini şu lafızlarla eleştirmektedir: “bu hadis zikrettiğimiz diğer hadisler ve icmâ’dan dolayı zayıf hatta merdûtdur.”³⁰

İbn Hibbân, Abdullâh b. Ebî Leylâ’nın terceme-i hâlini anlatırken onun Hz. Ali’den (r.a.) *me’mûn*’un imamın arkasında Fatıha süresinin okunmasının fitrata aykırı olduğuna dair rivâyetinin icmâ’a aykırı olduğunu şu ibarelerle eleştirir: “Tüm Müslümanların icmâ’ı bu rivâyetin batıl olduğuna delalet etmektedir.”³¹

Zaman zaman ricâl kritiği ve metin tenkidinde Ehl-i sünnet’in icmâ’ına açık bir şekilde işaret edilmektedir. Böylece Ehl-i sünnetin genel telakkisine ters düşen rivâyetlerin metni tenkide tabi tutulup râvîsi de cerhe uğramaktadır. Abbâd b. Abbâd’ın Yûnus b. Habbâb arasında geçen bu olay buna örnek olarak verilebilir: Abbâd b. Abbâd naklediyor: “Yûnus b. Habbâb’a kabir azabı hakkında vârid olan hadisi sordum. Dedi ki: bu hadiste bir nükte var ki fasık olan Mürchie fırkası onu gizlemiştir. O nedir? diye sordum. Dedi ki: kabir de mevtaya velin kim diye sorarlar, o da (velim Ali’dir) diye cevap verir. Dedim ki: ben bunu asla kimseden duymadım. Dedi ki: sen nerelisin? Basra’dan diye cevap verdim. Dedi ki: sen piş Osmanîsin”.³² Bilindiği üzere ehl-i sünnetin icmâında Hulefâ-i Râşid’in’in fazileti sabit olup her hangi birisi hakkında genel kabule aykırı olan abartılı rivâyetler merdûd sayılmıştır. Cerh ve ta’dil kitaplarında bu konuda fazla örnek bulunmakla birlikte uzatmamak endişesiyle bu kadar ile yetinmeyi uygun gördük.

²⁸ Müslim, “kader”, hadis no: 2662. Hadisin ifadesi şu şekildedir:

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، قَالَتْ: دَعَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى جَنَازَةِ صَبِيٍّ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ طُوبَى لِهَذَا، غَضُّوْزٌ مِنْ عَصَافِيرِ الْجَنَّةِ لَمْ يَعْْمَلِ الشَّوْءَ وَلَمْ يُدْرِكْهُ، قَالَ: «أَوْ غَيْرَ ذَلِكَ، يَا عَائِشَةُ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ لِلْجَنَّةِ أَهْلًا، خَلَقَهُمْ لَهَا وَهُمْ فِي أَصْلَابِ آبَائِهِمْ، وَخَلَقَ لِلنَّارِ أَهْلًا، خَلَقَهُمْ لَهَا وَهُمْ فِي أَصْلَابِ آبَائِهِمْ.»

²⁹ İbn-i Kudame, *el-müntehab min İlel-l Hallal*, (nşr. Tarik b. avdullah), Dâru’r-râye, ts, s. 53

³⁰ Nevevî, *Şerh Sahih-i Müslim*, İhya’i-turas el-Arabî, Beyrut, 1392, XVI, 207.

³¹ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, II, 5. İfade şöyledir: “يشهد إجماع المؤمنين قاطبة بطلانه.”

³² Ukaylî, *Kitâbu’d-du’afâ*, (nşr. Abdul Mu’ti Emin Kaleci), Daru’l-Mektebe el-İlmiyye, Beyrut 1984, c. IV, s. 458. Bu olay biraz değişik lafız ile İbn Adî’nin *el-Kâmil fi Du’afa’ir-Ricâl*, *du’afâ’ir-ricâl*, adlı eserinde de zikredilmektedir (bk: *el-Kâmil*, VIII, 516).

III. Diğer Kıstaslar

Yukarıda bahsi geçen *usul-i salâse'den* sonra cerh ve ta'dil kitaplarında müelliflerin metin tenkidi ile alakalı diğer kıstasları de esas aldıklarına şahit oluyoruz. Şimdi bunları sırasıyla zikredeceğiz.

A. Ehl-i Sıdk Râvîlerin Rivâyetlerine Benzeyip Benzememesi

Buna sika olan râvîlerin rivâyetlerine ters düşen veya tanınmış râvîlerin bilmediği, tanımadığı *münker* rivâyetler de denilebilir. Bu tanımın usul-i hadis-teki karşılığı şâzdir. Bu mesele usul kitaplarında enine boyuna ela alınmıştır. Ancak aşağıda açıklayacağımız örneklerde râvînin hadisi değişik açılardan mukayeseye tabi tutulduğundan şâz kavramına tam olarak uymamaktadır. Çünkü şaz, sika râvînin teferrutte bulunup mutâbii bulunmayan hadistir.³³

İbn Hibbân, Bezî' adlı râvînin halini anlatırken "*sika râvîlere muhalefet ederek birçok tanınmış, mevzu hadisler naklediyor*"³⁴ demektedir. Aynı kitabın başka bir yerinde de "*sebt ve sika olan kişilerin rivâyetine benzemeyen hadisler naklediyor; dolayısıyla onun rivâyetlerinden kaçınmak en doğrusudur*"³⁵ demekle adı geçen râvînin rivâyet ettiği hadislerin metninden hareketle hem râvîyi hem mervîyi tenkit ediyor. Müslim de *münker* hadisi tarif ederken şöyle demektedir: "*münker, bir rivâyeti tanımak isterseniz onu hıfz ve itkan sahibi olan kişilerin rivâyetiyle karşılaştırınız. Rivâyetlerinin çoğu sika ve itkan sahibi olanların rivâyetiyle uyuşmazsa bilin ki menakir naklediyor...*"³⁶ Yine İbn Hibbân, Hâlid b. Abduddâim'in Nafi' b. Yezid'den rivâyet ettiği hadislerin münker olduğunu, sika râvîlerivâhî olan hadislerinin sened zincirine derc ederek hadis rivâyet ettiğini söylemektedir.³⁷ Velid b. Ebî Sevr adlı râvînin terceme-i halini anlatırken rivâyet ettiği hadislerin sika ve sebt olanra vilerin rivâyetlerine asla benzemediğini kaydetmektedir.³⁸ Ayrıca İbn Hibbân, Cafer b. Meysere,³⁹ Hâzim b. Ebî Atâ,⁴⁰ Haneş b. el-Mu'temir,⁴¹ Dâvûd b. Savar el-Muznî,⁴² Ruzejk Ebû Abdullâh el-Elhânî,⁴³ Ziyâd b. Abdillâh et-Temîrî,⁴⁴ Sa'îd

³³ Hâkim: *MarifetuUlumi-l Hadis*, (nşr. Ahmedb. Faris), Daru İbn Hazm, Beyrut, 2003, s. 275

³⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 198.

³⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 200.

³⁶ Mubarekfuri, *Minnetu'l-Muni'm fi şerh-i Sahih-i Müslim*, Daru's-Selam, Riyaz, 1999, I, 28

³⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 280.

³⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 79. Buradaki ifade "*في أحاديثه أشياء لا تشبه أحاديث الأئمة*" şeklindedir.

³⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 213.

⁴⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 267.

⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 269.

⁴² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 290.

⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 301.

⁴⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 306.

b. Meysere el-Bekrî,⁴⁵ Sa'îd b. Muhammed b. Ebî Mûsâ,⁴⁶ Suleymân b. Atâ,⁴⁷ Seleme b. Verdân,⁴⁸ Sa'd b Sa'îd,⁴⁹ Sâlih b. Hayyân el Kureşî⁵⁰ ve daha nice diğer râvîlerin rivâyet ettiği hadislerin metnini tenkide tabi tutup sika ve sebt olan râvîlerin rivaeyetlerine benzemediklerini kaydetmektedir.

Metnin sika ve sebt râvîlerin rivâyetleriyle mukayese etmenin yanı sıra râvînin rivâyet ettiği diğer metinlerle de mukayeseye tabi tutulduğunu görmekteyiz. Böylece bütüncül bir bakışla *münker* rivâyetlerde bulunan râvînin diğer rivâyetlerinin tutarlı olup olmadığını tespit etmişlerdir. Meselâ İb Adî (ö. 365), el-Velîd b. Seleme'nin tercemey-i hâlini anlatırken "*rivâyetleri birbirini destekler*"⁵¹ Mansûr b. Amr hakkında da "*hadisleri birbirine benzer*"⁵² şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Metinlerin mukayesesinde bu gibi ibarelerin birçok örneğini görmek mümkündür.

Sadece bununla da kalmayıp bazı cerh ve ta'dîl âlimleri râvînin hadisini kendisinden hadis aldığı şeyhin hadisleri ve aynı şeyhten rivâyette bulunan diğer akranlarının hadisleriyle de mukayese ettiklerini görmekteyiz. Böylece genel anlamda râvînin hadislerinin ders aldığı şeyhinin hadislerine, üslubuna benzeyip benzemediğini tespit edip metin tenkidinde bir kıstas olarak değerlendirmişlerdir. Bu gibi metin tenkidinin örneklerini ricâl kitaplarında bulabilmek mümkündür. Meselâ İbn Ebî Hâtim, Faid b. Abdurrahmân rivâyetlerini şeyhi olan İbn Ebî Evfâ'nın rivâyetleriyle mukayese ederken şöyle demektedir: "*bu adamın hadisi İbn Ebî Evfâ'nın rivâyetlerine asla benzemez, Fâid b. Abdurrahmân'ın rivâyet ettiği hadislerin tamamının yalan olduğu üzerine birisi yemin ederse yeminini bozmamış olur*".⁵³ Yine İbn Ebî Hâtim, Sevri'den Yahyâ b. Yemân'ın rivâyetlerini akranı olan diğer râvîlerin rivâyetleriyle mukayese ederek şunları söylemiştir: "*Sevri'den rivâyet ettikleri Sevri'den rivâyet eden diğer kimselerin rivâyetine benzemiyor*".⁵⁴

Kendisinden rivâyet edilenin tatbikatı ve eylemi kendisinden rivâyet olunan ile uyuşmuyorsa bu durumda da hadis metin tenkidine tabi tutulmuştur. Meselâ Yahyâ b. Sa'îd, Yahyâ es-Serrâc'ın münker rivâyetlerde bulunduğunu ve Hz. Hasan'ın kabirlerin arasında namaz kıldığını nakletmiştir. Hâlbuki Hz.

⁴⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 316.

⁴⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 326.

⁴⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 329.

⁴⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 336.

⁴⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 357.

⁵⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 369.

⁵¹ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, (nşr. Âdil Ahmed, Ali Muhammed) Beyrut 1997, VIII, 358. İfade şöyledir: "أحاديثه يحمل بعضها بعضاً."

⁵² İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 132. "وأحاديثه كلها يشبه بعضها بعضاً."

⁵³ İbn Ebî Hâtim, *Takdimetü'l-ma'rife*, VII, 83.

⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *Takdimetü'l-ma'rife*, IX, 199. "لا يشبه حديثه عن الثوري أحاديث غيره عن الثوري."

Hasan'ın kendisi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) kabirlerin arasında namaz kılınmamasına dair hadis nakletmiştir.⁵⁵

Bu gibi örneklerin çoğaltılması mümkündür. Ancak biz bu örneklerle yeti-nip diğer başlığa geçeceğiz.

B. Kaynağının Sağlam Olup Olmaması

Cerh ve ta'dil kitaplarında metin tenkidıyla ilgili göze çarpan diğer kıstas de kaynağın sağlam olup olmamasıdır. Diğer ibareyle râvî rivâyette bulunduğu hadisleri birisine mensup, sahte ve aslı olmayan bir cüzden mi rivâyet ediyor yoksa kullandığı kaynak sağlam mıdır? Örneklerden anlaşılacağı gibi âlimler mevzu hadisler gibi mevzu ve sahte bazı cüzlerini de rivâyet eden bazı râvîlerin mevcudiyetinden söz etmişlerdir. Dolayısıyla "*Hadis cüzlerinin ve kitap nüshalarının sahiplerine mensubiyetini tespit etmek kadîm ve cedîd ulemâ nezdinde büyük bir öneme sahiptir. Aynı zamanda nüshanın ve kitabın şöhreti de ehemmiyetlidir*".⁵⁶ Çünkü müellifine aidiyeti meşhur olan nüshayı kimse inkâr edemez; ama kime ait olduğu belirsiz olan nüshalar ve kaynaklar cerh ta'dil âlimleri tarafından şüphe nazarıyla bakılmış hatta reddedilmiştir.

Meselâ İbn Hibbân, Eyyüb b. Müdrîk el-Hanefî'nin tercemesini aktarıırken onun Mekhûl'u görmediği halde ondan bir sahte nüsha naklettiğini haber vermiştir.⁵⁷ İbn Hibbân, Ca'fer b. Zübeyir adlı râvînin Ebî Umame'den mevzu bir nüsha naklettiğini ve bu nüshada aslı ve astarı olmayan yüzden fazla hadis bulunduğunu dile getirmiştir.⁵⁸ İbn Hibbân eserinde bu gibi sahte nüshaların rivâyetiyle meşgul olup metinleri yüzeysel ve mevzu olan birçok râvîden bahsedip onların rivâyet ettiği bazı hadis metinlerini ibret maksadıyla nakletmiştir. Onlardan Dâvûd b. Affan b. Habib'in Enes b. Malik'i gördüğünü iddia ettiğini ve ondan sahte bir nüsha naklettiğini anlatmaktadır.⁵⁹ Yine İbn Hibbân, el-Buhtari b. Abid et-Taî'nin Ebû Hureyre'den içinde acayip sahte hadislerin bulunduğu bir sahte nüshadan bahsetmekte ve onun ile asla ihticac olunmayacağı konusunda kanaat beyan etmiştir.⁶⁰ Delîl b. 'Abdil Melik'in Zâyed b Erkam'dan,⁶¹ Abdullâh b. Muhammed b. Aclân'nın Ebû Hureyre'den,⁶² Ravh b.

⁵⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 200.

⁵⁶ Sureyyâ Kutbî, Hamid Bâkirî, Zehra Rizâvî, "Râvî Şinâsân-ı Mutekeddimin-i Ehl-i Sünnet ve Nakdi Metni Hadis", *Ulum-i Hadis*, s. 147.

⁵⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 168.

⁵⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 212.

⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 293.

⁶⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 203.

⁶¹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 295.

⁶² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 19.

el-Ferec'in Abdullâh b. Abbâd'tan⁶³, Abdul Aziz'in, Nâfi' ve b. Ömer'den,⁶⁴ Kesir b. Abdillâh'ın da babasından,⁶⁵ Musa et-Tavil'in Enes b. Malik'ten,⁶⁶ Nafi Ebû Hürmüz el-Cemâl'in, Atâ, İbn Abbâs ve Hz. Âişe'den⁶⁷ mevzu nüshalar naklettiklerini zikretmiştir. İbn Hibbân bunları zikrederken rivâyet ettikleri hadislerin metinleri basit, yüzeysel ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in üslubuna ters olduklarından dolayı metin tenkidine bile gerek duymadan geçmektedir.

C. Ehl-i Fennin Zevkine Uymaması

Bu metin tenkidi metodunun açık, gözle görülür, her kes tarafından uygulanabilen bir metot olmadığını peşinen söylemek lazımdır. Bu metot zevk, sezgi hatta Abdurrahmân b. el-Mehdî'nin ifadesiyle bir çeşit ilhama taalluk etmektedir.⁶⁸ Büyük hadis münekkidlerin ifadesiyle hadislerle çok iştigal eden, uğrunda ömrünü veren âlimler zaman ile bu melekeye sahip olabilirler. İbnü'l-Kayyim'in ifadesiyle "*sahih hadisleri, eti kemiği olacak derecede hazmetmiş olanlar senedine bakmadan hadisın mevzu olduğunu tanıyabilirler.*"⁶⁹

Hadis ile haşır neşir olmuş âlimler hadislerin sahihini sakîminden ayırt etme meselesini sarrafın sahte ve gerçek altını birbirinden ayırt ettiğine benzetip cerh ve ta'dil ilminde derinleşen âlimleri de hadis sarrafı olarak tanıtmışlardır.⁷⁰ Bu konuda en çarpıcı örneği Nu'aym b. Hammâd'ın Abdurrahmân b. el-Mehdî'ye sorduğu soru üzerine aldığı cevaptan öğreniyoruz. Nu'aym b. Hammâd diyor ki: "*ben Abdurrahman b. el-Mehdî'ye: sahih ile sakim hadisleri nasıl anlayabiliyorsun? O da: nasıl ki tabip deliyi görünce deli olduğunu anlıyorsa ben de hadisleri birbirinden öyle ayırt ederim*"⁷¹ şeklinde cevap vermiştir.

Mîzacşinas ve üslup uzmanı âlimler hadis metninde bulunan kusurları, zıyadeleri ve diğer değişiklikleri ilk bakışta ayırt edebilen kabiliyet ve melekeye sahiptirler. Ama cerh ve ta'dilde derinleşmiş âlimlere göre bazı hadislerin metin tenkidinde kişinin çok uzman olmasına gerek yoktur. Yani bazen metin hem anlam hem lafız bakımından o kadar yüzeysel ve rakîk olur ki hadisten biraz anlayan kimse bile onu tenkide tabi tutabilecektir.

Meselâ onların kullandıkları "*onu hadiste uzman olmayan kimse bile iştise*

⁶³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 1.

⁶⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 137.

⁶⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 221.

⁶⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 343.

⁶⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, III, 58.

⁶⁸ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, (nşr. Nureddin İtr), Dimeşk: Dâru'l-Melâh ts, I, 470.

⁶⁹ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 246.

⁷⁰ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 470.

⁷¹ İfadenin aslı şu şekildedir: "كَيْفَ تُعْرِفُ صَاحِبَ الْحَدِيثِ: " قُلْتُ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَهْدِيٍّ: " مِنْ غَيْرِهِ؟ قَالَ: " كَمَا يُعْرِفُ الطَّيِّبُ الْمَجْنُونُ "

mevzû olduğuna dair şehâdet eder⁷² “uzman şöyle dursun, hadis ilminde muhtedî olan bile onu inkâr eder⁷³ “âlim olmayan kimse bile onu işitse uydurma olduğunu söyler⁷⁴ “herhangi birisi onu işitse onun sahte olduğuna dair şahadet eder⁷⁵ gibi tabirler bu konuda en bariz deliller sayılabilir.

Hadislerle mümaresenin kişiye kazandırdığı mizaç ve temyiz gücü o kadar ileri gider ki Resûlüllâh'ın (s.a.v.) hadislerde kullandığı tarz ve üslubunu teşhis etmesi ile birlikte diğer büyük hadis âlimlerinin de üslubuna aşına olurlar.⁷⁶ Tirmizî'nin konu hakkında söylediği bu sözler dikkat çekicidir: “büyük münekkid imamlar hadislerle çok mümarese ve meşguliyetlerinden hadislerin hangi şeyhin hadisine benzeyip benzemediğini bilirler; böylece onlar hadisleri ta'lil ederler⁷⁷. İbn 'Adî'nin Abdullâh b. Haf's'tan Ehl-i beyt ile ilgili rivâyetinin metnini tenkit ederken: “bu hadiste bulunan tabirlerin Peygamberlerin sözlerine benzemiyor⁷⁸ şeklinde kanaat serdetmesi bu konuda en güzel örnek sayılabilir. İbn Adî, Cafer b. Ali adlı râvînin terceme-i halini anlatıp metin tenkidi yaparken de aynı ibareleri kullandığını görmekteyiz.⁷⁹

Münekkid muhaddisler zaman zaman metin tenkidinde olumsuz hissiyatlarını ilginç, tuhaf manalarına gelen *acâip*,⁸⁰ *acîb* ve *garîb*⁸¹ gibi kelimelerle de beyan etmişlerdir. Meselâ İbn 'Adî, Ubâde b. Sâmî'ten nakledilen “kim imandan önce başını secdeden kaldırırsa Allah (c.c.) onun başını eşeğin başına dönüştürür” şeklindeki hadisın isnadı hakkında “Ubâde kanalıyla gelen bu rivâyet bana çok acayip ve garip geliyor” ifadelerini kullanmıştır. İbn Hibbân, İsmâ'îl b. Ayyâş adlı râvînin şerh-i halini anlatırken “bu râvînin rivâyetleri bana çok

⁷² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 300. İfade şöyledir: “إذا سمعها الإنسان الذي ليس متبحرا في صناعة في حديث شهد لها بالوضع.”

⁷³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 303. İfade şöyledir: “ينكرها المبتدئ في العلم فكيف المتبحر في هذه الصناعة.”

⁷⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 298. İfade şöyledir: “يشهد من ليس العلم صناعته أنها موضوعة.”

⁷⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 149. İfade şöyledir: “إذا سمعها المستمع شهد أنها مقولبة أو معمولة.”

⁷⁶ Bu konuda Fikret Karapınar'ın *Hadislerin Taz'if ve Tashihinde üslûptan yararlanma* adlı çalışmasını zikretmek gerekir.

⁷⁷ İbni Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I, 756.

⁷⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 435.

⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 403.

⁸⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 204, II, 242, I, 281, I, 303, I, 348, I, 379, I, 385, II, 17, II, 25, II, 33, II, 45, III, 141, III, 140, III, 141; Hatip el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-Râvî ve âdâbi's-sâmi'*, II, 164; Sehâvî, *Fethu'l-Mugî bi Şerh-i Elfiyyeti'l-Hadis li'l-Irâkî*, (nşr. Ali Hüseyin Ali), Mısır: Mektebetu's-Sünne 2003, I, 138; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihi'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, (nşr. Abdulfattah Ebû Gudde), Halep: el-Matbû'ât 1995, I, 168.

⁸¹ İbn Kesîr, *İhtisarü 'Ulumi'l-Hadis*, (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye ts, s. 118; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed), Daru Tayyibe, II, 761.

acayıp geliyor”⁸² demektedir.

Cerh ve ta’dil âlimleri nezdinde bir diğer kıstas ise hadisin açık, net ve şeffaf bir anlam ifade etmesidir. Bu mesele de zevk ve melekeye bağlı bir ayrım sayılabilir. Rabî‘ b. Heysem’in tabiriyle “*bazı hadisler vardır ki gece karanlığı gibi bir karanlığa sahiptir, okuduğun zaman onu inkâr edersin; ama bazılarının parlaklığı gündüz gibidir, okuduğun zaman (gerçek) hadis olduğunu teşhis edersin*”.⁸³

Nebevi üslubunu diğer üsluplardan ayırmak için herhangi bir mevzuat kitabını incelememiz yeterlidir. Özellikle de sahih hadislerle olmayanların kalıp ve üsluplarını çok bariz bir şekilde tespit etmek mümkün olacaktır. Bu başlık altında hadis usulünde *kalp*, *idrâc*, *rekâket*, *mübalağa*, v. s. gibi birçok nevi girmektedir. Bunların hepsi bir nevi metin tenkidi sayılabilir.

D. Tarihi Gerçeklere Aykırılık

Hadisçiler tarih ilminden hem râvîlerin birbirlerinden hadis alıp almadıklarını tespit etmişler hem hadislerin muhtevasının tarihi gerçeklere uyup uymadığına bakmışlardır. Böylece herkes tarafından bilinen tarihi gerçeklere uymayan hadislerin reddinde tereddüt etmemişlerdir. Bu konuda Süfyan es-Sevrî’den şu ibarelerle bir meşhur söz nakledilmiştir: “*yalancılar uydurmaya başvurunca biz de onlara karşı tarih ilmini kullandık*”⁸⁴ Süyûti’nin hadis ilminde özellikle de ricâl tesbiti konusunda tarihin önemini şu ifadelerle dile getirmiştir: “*hadis şeyhlerinin ölüm doğum tarihleri, onlardan rivâyette bulunan kişiler, ta’lik zamanları tarihin faydalarındandır. İşte bu tarihi bilgilerin ışığıyla yalancıların yalanı ve doğru söyleyenlerin de doğruluğu ortaya çıkacaktır*”.⁸⁵ Hammâd b. Zeyd’in dediğine göre râvîleri irdelemek için ve de yalancılarınaleyhinde kullanılan en etkin delil tarih ilmidir.⁸⁶

Bu konuda bir örnek vererek konuyu kapatmak istiyoruz. Ebû Zeyd Mevlâ b. Hureys, Abdullâh b. Hz. Peygamber (s.a.v.) cinlerle görüştüğü gecesinde

⁸² İbn Ebî Hâtim, *Takdimetü'l-ma'rife*, V, 387.

⁸³ İbn Adî, *el-Kâmil fi Du'afa'î'r-ricâl*, I, 135.

⁸⁴ Hatib, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-Rivâye*, I, 119; İbn Kesir, *el-Bai's-el-Hasis İla İhtisar-i Ulumi'l-Hadis*, (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lubnan, s. 237; İrakî, *et-Takyyidve'l-İdahŞerhuMukaddimet-i İbnu's-Salah*, (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), Mektebe Es-Selefiyye, Medine, 1969, s. 432; İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, (nşr. Abdullâh b. Dayfullah), Safir, Riyad, 1422, s. 103; Sehavî, *Fethu'l-MugisbiŞerh'iElfiyyeti'l-Hadis li'l-Irakî*, (nşr. Ali Huseyn Ali), Mektebetu's-Sünne, 2003, Mısır, IV, s. 308; Süyûti, *Tendibu'r-Ravi fi Şerh-i Takrib En-Nevâvi*, (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed), Dar Tayyibe, II, 866.

⁸⁵ Süyûti, *eş-Şemârih fi İlmi't-târih*, (nşr. Abdurrahman Hasan Mahmud), Mektebetu'l-Âdâb, s. 17; Ekrem b. Diya el-Ömerî, *Buhûs fi Târih es-Sünne el-Müşerrefe*, Beyrut, s. 208.

⁸⁶ Süyûti, *eş-Şemârih fi İlmi't-târih*, s. 18. İfade şöyledir: “لم يستعن على الكذابين بمثل التاريخ.”

nebîz ile abdest aldığı ardından da “*temiz meyve ve temiz su*” dediğini aktarmıştır. Buhârî adı geçen râvînin Abdullâh b. Mes‘ûd ile görüşemediğinden bahsedip Alkame’nin Abdullâh b. Mesud’un cinlerle mulâkât gecesinde Resûlullâh (s.a.v.) ile beraber olmadığını aktarmıştır.⁸⁷

IV. Sonuç

Cerh ve ta‘dîl literatürünü tarihi seyri içerisine incelediğimizde cerh ve ta‘dîl âlimleri arasında râvîlerin halleriyle uğraşmanın yanı sıra metin tenkidi zihniyetinin de var olduğunu görmekteyiz. Hadislerin âlimler tarafından kabul edilen belli başlı kıstaslara tabi tutulmasını cerh ta‘dîl kitaplarının içerisinde görmek pekâlâ mümkündür. Bu zihniyet bazılarında o kadar güçlüdür ki râvînin adı geçen kıstaslara uygun olmayan rivâyetini zikrettikten sonra tenkide bile ihtiyaç duymadan geçmişlerdir. Dolayısıyla cerh ta‘dîl kitaplarını metin tenkidinden yoksun saymak, daha ötesi yazarlarını da metin tenkidi zihniyetinden mahrum olarak tanıtmak tek bir kelimeyle haksızlıktır. Kaldı ki cerh ta‘dîl kitaplarında birçok râvînin, rivâyet ettikleri metnin problemliliğinden dolayı cerhe tabi tutulduklarını görmekteyiz.

Cerh ta‘dîl kitaplarının yazılış amacı râvîlerin hallerini beyan etme olduğundan bu kitaplarda metin tenkidini sistematik bir şekilde bulabilmek zordur. Ama sistemli bir şekilde yapılmamış olması metin tenkidi zihniyetinin olmadığı veya nadir olduğu anlamına gelmez. Özellikle klasik dönemde yazılmış cerh ta‘dîl kitaplarını inceleyen araştırmacı metin tenkidi ile ilgili birçok örnek bulabilecektir.

Biz cerh ve ta‘dîl kitaplarının hepsini tek tek baştan sonuna kadar okuduğumuzu iddia etmiyoruz. Makalenin muhtevasında bulunan örnekler yüksek lisans sırasında bazı hadisleri tahrir ederken cerh ta‘dîl kitaplarında metin tenkidi ile ilgili karşılaştığımız örneklerden ibarettir. Dolayısıyla bu makale bu alanda sadece yol gösterici mahiyete sahiptir. Cerh ve ta‘dîl literatürünün çok geniş ve zengin olması hasebiyle bu alanda her araştırmacıya yeni malzemeler sunacağına inanıyorum.

Hadis metni *ziyâde*, *noksan*, *tashîf*, *idrâc* vesaire gibi tenkitlere tabi tutulmanın yanı sıra cerh ve ta‘dîl kitaplarında bizzat muhtevasının da şer‘i, aklî, tarihi ve diğer ölçülere uyup uymadığı konusunda da eleştiriler bulabilmek mümkündür. Aslında cerh ta‘dîl âlimi, bir râvînin rivâyet ettiği hadisin metnini irdelerken metin tenkidi etmiş olmasının yanı sıra, râvînin güvenilir olup olmadığına dair bir ölçü koymaktadır ki bu mi‘yâr fevkalâde ehemmiyetlidir. Çünkü eğer onların rivâyet ettikleri hadisler hadis ulemâsı tarafından belirlenen kıstaslara uymazsa râvî a‘dîl değil demektir.

⁸⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fi Du‘afâ’ir-ricâl*, IX, 190.